

Održivi razvoj i održivost: institucionalizacija i rasprave o tim terminima od Rio de Janeira 1992. do Johannesburga 2002.

Velimir Pravdić

Institut Ruder Bošković i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb

Sažetak

Članak je pregled otvorene svjetske literature posljednjih nekoliko godina u kojem se odražava rasprava o značenju, sadržaju i primjeni sintagme održivi razvoj, odnosno njemu nadređenog pojma, održivosti. Poticaj raspravama je predstojeće održavanje konferencije na vrhu, Rio+10 u rujnu 2002. godine u Johannesburgu. U članku je dana važnost kritici obaju tih pojmova, glas koje se u Hrvatskoj relativno rijetko čuje, a literatura, koja tu kritiku nosi, sistematski je zanemarena.

Rasprave ukazuju da nije pronađeno općeprihvaćeno tumačenje tih pojmova i da je na taj način onemogućen stvarni napredak u njegovom uvođenju u legislativnu praksu. Održivi razvoj i održivost ostaju ideali kojima se etički zasnovan odnos prema zaštiti okoliša treba uključiti u gospodarski razvoj: te ideale nitko ne dovodi u pitanje. Ipak, nejasno značenje, i još nejasnije interpretacije tih termina dopuštaju njihovu zlorabu za specijalne ili skupne ciljeve. Ukazuje se i na pojavu da načela slobodnog tržišta i tržišne ekonomije, u interpretaciji i u provođenju po Svjetskoj trgovinskoj organizaciji (WTO), u nizu slučajeva nisu u skladu s prihvaćenim idealima održivog razvoja. Ukazuje se i na to da mnogi za okoliš loši, čak i destruktivni, projekti mogu biti održivi. U intelektualnoj sferi ukazuje se na potrebu promjene shvaćanja i prakse: tako je prijelaz s ekonomije okoliša na ekološku ekonomiju jedan od bitnih koraka. Nije razjašnjeno koje su sposobnosti i karakteristike ljudi potrebne za ostvarivanje održivog razvoja, i jesu li ljudi sposobni, unutar svojeg sociološkog i gospodarskog kruženja, ispunjavati te zahtjeve. Malo je i istraživanja o tome koje će posljedice za društvenu i gospodarsku zajednicu nositi uvođenje načela održivosti.

Na kraju autor ukazuje na potrebu obrazovanja u skladu s okolišem, a posebno na današnji manjak vizije o gospodarskom razvoju Hrvatske. Manjak obrazovanja i manjak vizije može voditi male narode na plaćanje visoke cijene gubitka vlastitog identiteta i kulturne tradicije za jedan daleki i nejasni ideal.

Ključne riječi: ekološka ekonomija, ekonomija okoliša, globalizacija, obrazovanje u skladu s okolišem, održivi razvoj, održivost

1. UVOD

Pojam **održivi razvoj** (OR) institucionaliziran je prije deset godina, točnije na Svjetskoj konferenciji o okolišu i razvoju u Rio de Janeiru 1992. godine.* Iako je taj termin prva upotrebila Barbara Ward na jednoj konferenciji o gospodarskom razvoju u Washingtonu (D. C. USA 1969. godine) pojam je ušao u upotrebu Brundtlandinim izvješćem **Naša zajednička budućnost** iz 1986. Ubrzo je preuzet od mnogih, prirodoslovaca, ekonomista, sociologa, i, neizbježno, političara, da bi pred konferenciju u Rijiju postao sintagma dnevne upotrebe.

* Dr. sc. Zdenka Konrad zaslužna je za pretraživanje i sakupljanje literature, te joj autor ovim zahvaljuje.

Od nastanka te sintagme ne jenjavaju rasprave o tome što taj termin zapravo znači, kako ga opisati. S obzirom da Ujedinjeni narodi u Johannesburgu u rujnu 2002. pripremaju novi skup pod naslovom – Svjetski sastanak na vrhu o održivom razvoju (World Summit on Sustainable Development – WSSD) ponovno su izbila neslaganja i razna tumačenja termina **održivi razvoj** koji je izvedenica sveobuhvatnijeg termina – **održivost** (OD) (engl. *sustainability*, njem. *Nachhaltigkeit*). U značajnom dokumentu nevladine organizacije **Heinrich Böll Stiftung** »Od Rija do Johannesburga« (Trittin, et al., 2001) zauzeto je vrlo kritično stajalište zbog političke (zlo)uporabe tih termina. Kritika se odnosi na neuspjeh konferencije Rio+5, 1997. u New Yorku te na potrebu da se spriječi ponavljanje istih pogreški s jedne strane, a s druge stvori jasan i sadržajan program konferencije.

Polazna je točka Trittinove kritike u tvrdnji da se OR može pokazati djelotvornim jedino ako ga se jasno razumije i ako ga se upotrijebi kao globalni, a ne regionalni ili lokalni koncept. Nastoji se razna stajališta unutar rasprava pred predstojeću WSSD svesti na zajednički nazivnik. Tek ovim osnovnim preduvjetom johannesburški sastanak može postati programatska i strateška osnovica za djelovanje u nastupajućem desetljeću.

Posebno se očekuje od Svjetske trgovinske organizacije (WTO) zaokret od klasičnog načina uvažavanja problema okoliša i razvoja, prema konfrontacijskim raspravama oko globalizacije i uloge te organizacije koja teži pretvorbi u svjetsku vladu (Stonehouse, 2000; Shrybman, 1999; Trittin, et al., 2001; Wright, 2000). Mnogi smatraju da je uloga Komisije za održivi razvoj (CSD) Ujedinjenih naroda nezaobilazna (Trittin, et al., 2001), iako joj nikad nije dodijeljeno pravo odlučivanja, niti priprema ili prihvaćanje legalnih dokumenata, odnosno konvencija. Na taj način CSD je samo raspravljачka tribina na kojoj se ispituje opća prihvatljivost nekih načela i provedbenih preporuka.

Svrha je ovog članka ukazati na rasprave, koje se zadnjih nekoliko godina vode o terminima i pragmatičkom značenju OD–a i OR–a onako, kako ju bilježi otvorena znanstvena literatura. Sustav Ujedinjenih naroda i specijaliziranih agencija tog sustava proizvode mnogo materijala za apologiju tih pojmova, te se čitalac upućuje na njih. Suprotna gledišta teško prodiru u našu intelektualnu zajednicu i namjera je ovog članka dati čitaocima priliku upoznavanja drugog mišljenja. Stoga se ovaj članak može doimati kao jednostran: to nije pogreška već namjera.

2. RASPRAVE O ODRŽIVOSTI I ODRŽIVOM RAZVOJU

Zašto je implementacija općeprihvaćenih načela OD–a i OR–a u svijetu toliko spora i neučinkovita? Johannesburgski sastanak bit će popravni ispit za neuspjeh sastanka Ujedinjenih naroda Rio+5 u New Yorku 1997. godine. Ako se zadrži *status quo*, svijet bi opet dobio jednu deklaraciju s kojom se svi verbalno slažu, ali nitko od onih, koji bi trebali biti nosioci promjena, nemaju ni interesa, ni političke snage za njih.

2.1 Kritike pojmova OD i OR

Munro (1994) kaže da se OD smatra bitnim dijelom većine ljudskih djelatnosti, ali da izvedenica OR ima mnogo nedostataka. Ipak, kao termini koji su ušli u modu, oni su mahom neshvaćeni i često namjerno zloupotrebjavani (Cairns, 1998; Holling, 2000;

Münck, 1999; Papastavrou, 1998; Phillis & Andriantiatsaholiniaina, 2001;), a i ne samo to. Ti termini služe za dezinformiranje javnosti, kako bi se postigla prednost za uske i specijalne interese. Kod toga Munro (1994); (po nacionalnosti Kanađanin) misli na one koji raspolažu suvremenim tehnološkim sredstvima za postizavanje svojih ciljeva. Shrybman (1999) tu kritiku prenosi na WTO koja je, po njegovom mišljenju, odgovorna za stvaranje takvih gospodarskih odnosa u svijetu koji tim specijalnim interesima pogoduju. To proizlazi iz još nekoliko napisa autora (Feiock i Stream, 2001; Longhelle, 2000; Zoeteman, 2001) koji, iako ne optužuju WTO, ipak ukazuju na narastajuće probleme degradacije okoliša i globalnog gospodarstva.

2.2 Pokušaji tumačenja i primjene OD–a i OR–a

Barrow (1995) analizira genezu pojmova OD–a i OR–a i ukazuje da ih je moguće razumjeti tek kao interakciju ekonomskog, biološkog i socijalnog sustava. U interakciji tih triju sustava tek je jedna od mogućnosti uvođenje liberalnog tržišnog sustava. Druga je mogućnost autoritativno odlučivanje koje nasljeđuje način odlučivanja svojstven bivšim centralno–planskim gospodarstvima. Nekim društvenim slojevima nepreciznost definicija OR–a odgovara jer se time dopušta onima, koji zastupaju suprotstavljena shvaćanja okoliša i razvoja, traženje zajedničkih prihvatljivih rješenja putem »koncepta posrednika« (*mediating concept*).

Barrow prihvaća OD i OR kao kompleksno načelo, ali smatra da su glavne odrednice koje treba ispuniti: (1) ograničiti porast stanovništva, (2) transformirati tehnologije u svrhu boljeg iskorištavanja resursa i ograničenja zagađivanja, i (3) društvenu preobrazbu koja se sastoji od pomaka kvantitativnog rasta na razvoj kvalitete.

Marcuse (1998) ističe da su mnogi loši, pa i destruktivni programi održivi. Postoji opasnost da upravo ti loši programi, kao izraz interesa nekih skupina, ili nacija, postanu prepreka dobrim. On isto tako naglašava da OD i socijalna pravda nisu nužno usklađeni, a zanemarivanje pitanja socijalne pravde ne pomaže, niti olakšava OR kao ekološku kategoriju. Marcuse isto tako kritizira pojam »održivih gradova«: Gradovi svojim načinom opstanka proturječe pojmu »nosivog kapaciteta« (*carrying capacity*), jer troše više resursa i energije nego što ih proizvode, a stvaraju najveći dio otpada.

Cairns (1998) kritizira OR kao pojam kojim se služe protivnici tehnologije i protivnici industrije, koji prirodne sustave stavljaju iznad interesa ljudi, zalažući se za ograničavanje privatnog vlasništva. Cairns također smatra da su zastupnici OR–a u osnovi protiv promjena jer socijalne i tehnološke promjene ne mogu biti ostvarene u sklopu postojećeg političkog i tehnološkog sustava. Kao argument Cairns iznosi i dobro poznati paradoks sukoba biološke evolucije i OD–a.

Frazier (1997) citira Američku nacionalnu akademiju znanosti (NAS), koja je 1994. (dvije godine poslije Rija!) zaključila da termin OD »nema korisnog značenja« i da je OR prvorazredni materijal za iskrivljavanje znanosti u neku vrstu magije, odnosno »trans–znanosti«. Koliko god pozitivno razmišljanje ima svoju vrijednost, ono ipak mora biti podvrgnuto preispitivanju. Nažalost, u tom procesu preispitivanja se svi oni koji ne žele pozitivno razmišljati o OR–u kritiziraju stoga, što ne nude jasnu alternativu. Na kraju, OR nije pojam za operacionalizaciju, već samo parola ili logo.

Dovers (1997; Dovers i Handmer, 1998) smatraju OD koncepcijom kišobrana ispod kojega se može naći mnoštvo međuovisnih odnosa okoliša i ljudskog razvoja. OD je uzrokom dubokih suprotnosti, paradoksa, konflikata interesa i političke napetosti

zbog neodređenih i, naročito, netransparentnih ciljeva i smjerova kretanja prema njima.

Carvalho (2001) traži odgovor na sporost uvođenja OR-a u analizi internacionalnog konteksta političke ekonomije. Smatra da manjkaju kritičke analize o ponašanju današnjih političko-ekonomskih struktura. U velikoj većini u literaturi se nalaze razmatranja o tome kako okoliš djeluje na politiku i ekonomiju. Jedva da ima članaka o mnogo važnijoj reverznoj pojavi, tj. kako ekonomske varijable utječu na environmentalnu politiku i gospodarenje resursima (Sneddon, 2000).

Carvalho navodi 4 hipoteze o odnosima međunarodnih političko-ekonomskih struktura i modela razvoja.

U prvoj hipotezi Carvalho dokazuje da je kontekst struktura bitan. Međunarodni politički sustav, kao i globalizirana ekonomija vrše pritisak, i utječu na globalne aktore tako da ih podupiru u njihovom tradicionalnom nastojanju da maksimaliziraju svoj dobitak. Posve je nevjerovatno da bi u tom kontekstu internacionalni aktori htjeli načiniti ustupke, koji bi povećali njihovu gospodarsku ranjivost, odnosno potkopali njihovu relativnu poziciju unutar globalnog sustava.

Carvalho analizira odnos centar – periferija. Razvoj se danas dešava tamo gdje se periferne zemlje podređuju zahtjevima (bogatog i moćnog) centra. Motiv je razina potrošnje i potražnje za dobrima na bogatom i moćnom sjeveru, kao i među elitama zemalja na jugu. Stalno povećavanje potrošnje vrši veliki pritisak na iskorištavanje prirodnih resursa. U tom okviru OR je tek iluzija.

Kao zaključak Carvalho smatra da još nigdje, u sferi odlučivanja, nije došlo do značajnije promjene u naziranjima: a o tim promjenama ovisi OR. Pravi, sadržajni, OR traži promjenu paradigme globalno političko-ekonomskog sustava. Carvalho smatra da dok se ti preduvjeti ne postignu, prepoznavanje potrebe za promjenama i volja za njihovo provođenje nije vjerojatna.

3. NASTOJANJA OKO RACIONALIZACIJE: EKOLOGIJA I EKONOMIJA

S obzirom da je s prirodnoznastvenog stajališta uočeno u čemu su bitni problemi očuvanja okoliša, implementacija ovisi prvenstveno o gospodarskim okolnostima, mogućnostima i nemogućnostima, i političkoj volji.

3.1 Transformacija ekonomske teorije s ekonomije okoliša na ekološku ekonomiju

Munda (1997) razmatra pitanje OR-a s polazišnim pitanjem: Za koga? Jer prvenstvena je želja potrošača održavanje ili čak porast potrošnje; prvenstvena je briga zaposlenika održavanje radnih mjesta. Ako se OR može postići, onda je to prvenstveno problem upravljanja okolišem (*environmental management*). U ekonomskoj teoriji polazište je neoklasična ekonomija okoliša. Ona je označena dvama osnovnim načelima: (i) razrješavanjem problema okolišnih eksternalija, i (ii) racionalnim gospodarenjem prirodnim resursima, posebno alokacijom neobnovljivih resursa. Ta teorija smatra razrješavanje svih problema u okolišu mogućim u okvirima proširene neoklasične ekonomije. Oni tvrde da su neutralni i objektivni, a racionalne se odluke mogu postići na osnovi izračuna u monetarnom ili u nekom drugom, jednodimenzionalnom, vrijednosnom sustavu. Prirodni kapital može biti zamijenjen produktivnijim za ljude stvorenim: na taj način ne postoji problem očuvanja prirodnog kapitala ako je on

namodješten stvorenim, tehnologijom i gospodarskim rastom. Namodještavanje jedne vrste kapitala drugom (što čini prirodni kapital nebitnim) izazvalo je neekonomiste na žestoku kritiku. To se prvenstveno odnosi na činjenicu da ljudski kapital nije neovisan o prirodnom, kao i to da su prirodni kapital i priroda multifunkcionalni. Zamjena multifunkcionalne sposobnosti jednodimenzionalnom funkcijom (u ekološkom smislu) ne vodi do OD–a ili OR–a.

Stoga se unutar ekonomske teorije već oko dvadeset godina razvija ekološka ekonomija. To je novo transdisciplinarno polje proučavanja odnosa između ekosustava i ekonomskih sustava. Ekološka ekonomija polazi s premisa da nema neutralnosti i da su vrijednosne procjene uvijek prisutne; da su koevolucija i raznovrsnost osnovice OR–a; da su (monetarna) nesumjerljivost, višedimenzionalnost pojava i stanja, osnovna polazna načela; te da je nezamjenjivost jedne vrste kapitala drugom, bez obzira na proizvodnost i profit, te primjena biofizikalnih (a ne monetarnih ili gospodarskih) indikatora za ocjenu stanja, polazišta koju omogućavaju približavanje OR–a.

Mundina stajališta razrada su postavki koje je Viederman (1994, 1995) objavio i zastupao na mnogim sastancima, i u poznatoj monografiji IUCN–a *A Sustainable World* (Održivi svijet). Viederman ističe da je OD prvenstveno socijalna konstrukcija te da odlučujuću ulogu u ostvarivanju ne mogu imati ni prirodne znanosti ni tehnologija; da je OD tek vizija poželjne budućnosti – a vizija je nužna komponenta rješavanja problema; te da je OD proces, koji ima početak ali ne i kraj. Viederman zastupa mišljenje da je OD kvalificirana kontekstom zbivanja i da je specifična po lokaciji. Svojim se idejama suprotstavlja naziranjima koja zastupaju globalizaciju i visoki stupanj ekonomske uniformiranosti. Viederman izražava i sumnju, u kontekstu rasprava o OD–u, o globalnom slobodnom tržištu, postavljajući nekoliko pitanja. Jedno od njih je: Što je slobodno tržište? Ako je slobodno, za koga to vrijedi? Slobodno od čega? Od neriješenih pitanja, koja se odnose na OD, ne postoje odgovori o odnosima ekonomske djelotvornosti, ravnopravnosti i pravednosti. Jer u nizu slučajeva prodaju se prava na zagađivanje (onome tko može platiti!), a rijetko se raspravlja o »pravu na zagađivanje«. Mladi i agresivni menadžeri novca i čelnici multinacionalnih kompanija imaju sada pod okriljem WTO–a više moći nego što ih imaju izabrani čelnici pojedinih država (Wright, 2000). Kao osnovnu prepreku ostvarenju OD–a Viederman vidi u tome da postavljanje prepreka tržišnim silama u današnjoj globalnoj ekonomskoj strukturi posljeduje stagnacijom, ako ne i slomom privrede«.

3.2 OD i utjecaj politike (*policy* i *politics*)

Dovers (1997) ukazuje da je utjecaj politike i ekološke politike (*policy*), kolikogod zasnovanih na konsenzusu, bitan ali ne i dovoljan razlog za pozitivnu promjenu odnosa prema okolišu, odnosno promjenu ljudskog odnosa prema njem. U promjeni ponašanja navodi sljedeće kategorije: vremensku i lokacijsku dimenziju, ograničenja, nepovrativost pojedinih intervencija u okolišu, urgentnost potrebe za rješenjima, interakcije između neočekivanih pojava u okolišu i u društvenom sustavu, nesigurnost i nepredskazivost te kumulativni učinak dugoročnih utjecaja na okoliš. Moralne i etičke dimenzije odnosa prema okolišu zanemarivane su, a nisu nađeni odgovori na nove probleme koji prije ili nisu bili sagledavani, ili nisu postojali.

Harrison (1998) se suprotstavlja uvriježenom shvaćanju da tehnološke inovacije mogu, same po sebi, dovesti do OR–a i time zaobići potrebu za sveobuhvatnim socioekonomskim promjenama. Prepreke uvođenju OR–a Harrison vidi u nekoliko

sfera: socijalna inercija, koja se odupire promjenama načina života; zaštitnički profesionalizam koji osnovna znanstvena istraživanja opravdava potrebom za boljim upoznavanjem svijeta oko nas, a da je stečeno znanje jedva korisno u smislu uvođenja OR-a; inženjerstvo je pragmatična i praktična disciplina podložna utvrđenim profesionalnim standardima koji dopuštaju ignoriranje utjecaja na okoliš; i na kraju – predskazivanje, koje se još uvijek služi linearnom ekstrapolacijom, a ne poznaje metodologiju diskontinuiteta i nelinearnosti. U tom pogledu Harrison se slaže s Doversom (1997), koji eksplicitno smatra politiku (*politics*), a ne samo formuliranje politike (*policy*) ključnom za provedbu promjena.

3.3 OD i OR u sukobu sa znanostu?

Neodređenost pojma OD nalazi se u trima pitanjima (Roseland, 2000; Viederman, 1995) na koje odgovori ne postoje ili su arbitrarni.

Prvo je pitanje: Što želimo održavati? Biološke procese života i reprodukcije? Obnovljive ili neobnovljive resurse? Već sama narav pitanja ukazuje na mogućnost arbitrarnih odgovora, zasnovanih na preferencama pojedinaca, skupina ljudi, nacija ili državnih ustrojstava.

Drugo je pitanje: Koji sustav želimo održavati? Cjelinu ili dio ekosustava? Postojeći politički, socijalni ili gospodarski sustav? Ovisno kome je pitanje postavljeno bit će i karakter odgovora.

Treće je pitanje: Održavati kako dugo? Zauvijek? Očito da na to nitko ne pomišlja, ali OD–u treba ipak pridodati neku vremensku dimenziju. Biologija nudi nekoliko vremenskih skala: život jedne stanice relativno je kratak; život jedinke može biti različit, od jednog dana do nekoliko stotina godina; život neke populacije je dug. Kada se razmotri odnos održivosti neke populacije i pojavu evolucije, na prvi je pogled očito da se OD–u ne može pridodati znanstvena osnova.

Iste odnose možemo utvrditi za gospodarske i pravne sustave. Oni se održavaju upravo time, što se stalno mijenjaju i prilagođuju okolnostima i potrebama društva, ili što slijede tehnološki napredak. Siebenhüner (2000) u svojoj viziji *Homo sustinens–a*, čovjeka koji živi u okvirima zahtjeva za OR, postavlja neka ključna, pitanja: (i) Koje su to sposobnosti i karakteristike ljudi potrebne za postizavanje ciljeva OR? (ii) U kojoj su mjeri ljudi sposobni ispunjavati te zahtjeve, onako kako ih se može sagledavati iz transdisciplinarne znanstvene perspektive? i (iii) Koje se implikacije moraju formulirati za mogućnost ostvarivanja OR?

Siebenhüner nalazi da se bez emotivne komponente, stanja koje se veže uz etičke standarde, ne može očekivati promjene koje vode do OD–a. Ako postoji ljudski potencijal, kojim je to moguće ostvariti, preostaju ipak silnice kratkoročnih i kratkovidnih ekonomskih i tehničko/tehnoloških imperativa, znanstvenih paradigmi i političkih ideologija koje se tome suprotstavljaju.

Holling (2000) ponavlja općeprihvaćenu postavku da OR kao i upravljanje regionalnim i globalnim resursima nije ni ekološki problem, ni ekonomski, niti sociološki: on je nedjeljiva interakcija svih triju. Do danas prave integrirane teorije o OR–u na toj osnovi nema: uvijek se, zbog raznih razloga, pojavljuju teorije koje ističu tek jedan disciplinarni aspekt. Primjena dinamičke i evolucijske politike je neuspješna, vjerojatno zbog kompleksnosti sustava. Kao izlaz iz te nezavidne situacije Holling predlaže da se kompleksni sustav prirodnih i društvenih sustava sagledava i analizira ne u

kompleksnosti brojnih komponenata, nego u manjem broju osnovnih procesa, koji sustavom upravljaju. Ekonomisti danas postavljaju hipoteze o tome da se ispod vidljive razine svakodnevice postupno rađaju nova svojstva ekonomskog poretka. Ekolozi, koji su kompleksnost prirode shvatili već odavno, znadu da interakcija između brzih i sporih procesa, te globalnih i onih koji su lokalizirani, tijekom vremena donose sa sobom odgovore potrebne za razumijevanje »kompleksnosti« sustava. Društvene su znanosti počele ukazivati na način kako se novo znanje stvara iz mnoštva sukobljenih informacija i kako se stvara harmonija između ljudi i prirode. Integrativni proces, koji bi trebali ostvariti sociolozi, zahtijeva prepoznavanje dinamičkih dimenzija koje su ekologija i ekonomija, svaka u svojoj sferi, već razvile. Dok se sinteza ne ostvari, OD i OR ne mogu imati racionalnu znanstvenu osnovu, već ostaju u sferi političkih sintagma (Sunderlin, 1995).

4. POGLED S KRAJA 2001. GODINE: BUDUĆNOST ODRŽIVOSTI

Znanstvenici postavljaju pitanje: Ima li smisla nastaviti s traženjem sadržaja ili definicija o kojima se dugo vode živahne rasprave bez vidljivih rješenja? Jickling (2000) vidi jedinu vrijednost tih termina u poticajima obrazovanju za okoliš (Uhl & Anderson, 2001; Vargas, 2000). Ipak, i tu postoje tri prepreke, ograničenja dometa, tri zamke. Prva je potreba razumijevanja obrazovne vrijednosti; druga je stanje intelektualne isključivosti; a treća konceptijska pogreška kada se održivost smatra ciljem, a ne procesom.

Ako je OD tek usputni pojam, onda treba iz programa obrazovanja ono »za« izbaciti i zamijeniti s »u skladu s tim« (Jickling, 2000). Osim mnogih drugih pojavnosti, inherentni determinizam, koji se veže uz OD nije ni koristan, ni potreban. Umjesto da se u proces obrazovanja umeću konačni ciljevi, treba otvoriti prostor za raznovrsnost ideja. Obrazovanje, pa i OD moraju otvarati svijest o mogućnostima, a ne nastojati definirati budućnost. Konceptualno, mnogi su prihvatili poteškoće vezane uz OR i isticanje svojeg djelovanja usmjerili prema OD–u. Jickling podsjeća na znamenitu Orwellovu konstrukciju dvojnog smisla (*doublethink*), gdje obični građani bivaju »hranjeni« kontradiktornim tumačenjima za isti termin, da bi ga na kraju nekritički prihvatili! Zadaća je socijalne ekologije, kao jedne od mladih disciplina, da preispituje odnose društva i okoliša. Na postavljeno pitanje o budućnosti OD–a Jickling (2000) nalazi pozitivan odgovor samo ako se OD shvati kao korak u integrativnom procesu razmišljanja, ali ne više od toga.

Cifrić (2001) u razmatranju OR–a kao pojma vraća se na dihotomiju OD–a, kao strukture i statičnosti, nasuprot razvoju, kao procesu i dinamičnosti. U domeni socijalne ekologije OR nije moguće tumačiti samo opisom realnih i materijalnih objekata, već i nekim simboličnim strukturama. Odnosi društva i prirode nisu samo materijalno regulirani nego i kulturno simbolizirani. Cifrić zaključuje da »ako su održivost i raznolikost poželjne vrednote, onda je koncept OR–a, u nedostatku boljeg koncepta, bar nekakvo uporište za odgovoran odnos prema budućim generacijama«.

Na kraju se postavlja pitanje o stanju u Hrvatskoj od obrazovanja, do provedbe procesa približavanja stanju OD–a i OR–a. Osim politički motiviranih izražaja o tome što treba postići, na ovom mjestu treba spomenuti dva kritička prikaza.

Pravdić (1997) je ukazao na posljedice pola stoljeća centralno–planske ekonomije na razvoj misli i implementacije nekih načela održivosti, kriterija za raspoznavanje,

kao i koncepta okolišnog prostora. Iz tih dimenzija nameće se sumnja u provedivost OD-a i OR-a, bez dubokih promjena u sociopolitičkoj strukturi Hrvatske.

Lay (2001) kritizira manjak vizije, koji prevladava u Hrvatskoj i manjak osnovnog pokretača OR-a – strategije gospodarskog razvoja. One strategije koje se pojavljuju, tek su neodređeni fragmenti bez jasne vizije. Lay opominje da je bespogovorna integracija Hrvatske u Europu proces koji ima neke dobre strane, ali i loše, i neke vrlo loše. Jer, društvo orijentirano na budućnost, barem što se OR tiče, u Hrvatskoj kao da još ne postoji. Ne postoji vladavina kompetencije znanja, »meritokracija«, a bez toga je projektiranje budućnosti neostvarivo. Lay se zalaže za razvoj na osnovi prirodnog kapitala, zastupajući »prirodni kapitalizam«, kojeg prihvaća kao osnovicu svega drugog razvoja, od gospodarskog preko društvenog do kulturnog. Vrijednost hrvatskog prirodnog kapitala nije ušla u svijest hrvatskih građana, a ako jest, onda je to samo na razini riječi, ali ne na razini djela i ponašanja. Lay zastupa djelomično pozitivno mišljenje o mogućnosti OR-a u Hrvatskoj, ali tek pod uvjetom svjesnog izbora gospodarskog i društvenog ponašanja.

Kada se u znanstvenoj (ozbiljnoj) literaturi pojavi knjiga poput one Bjorna Lomborga (2001), počinju se uzburkavati ekološke rasprave. Lomborg u svojoj knjizi pod naslovom *The Skeptical Environmentalist* ukazuje da mnoge brige suvremenih environmentalista – od globalnog zagrijavanja do porasta pučanstva do nestašice resursa – nisu zasnovane na znanstvenim dokazima. Usprkos svim paničnim predskazivanjima, stanje u svijetu se poboljšava. Lomborg kritizira rasipničko usmjeravanje sredstava na neke popularne aspekte zaštite okoliša, a posebno kyotski protokol. Sredstva usmjerena na rješavanje nekih, krivih, politički determiniranih prioriteta zaštite okoliša mogla bi biti mnogo djelotvornije upotrijebljena na rješavanje nekih važnih društvenih potreba. Lomborg postavlja pitanje: »Donosimo li danas ispravne odluke, ili tek drugima predajemo svoje novčanike?« Lomborg brani metodu analize troška i dobiti jer je to, priznato ili ne, način na koji se i pojedinci i vlade ravnaju u odlučivanju. Oni koji se suprotstavljaju Lomborgovoj kritici, napadaju ga u prvome redu zbog baratanja prosječnim stanjima, a ne problemima koji su regionalno koncentrirani. Iz svega se može izvesti jedan zaključak: znanost, odnosno znanstvena istraživanja nisu dala odgovore na neka ključna pitanja današnjice. Dok god to stanje potraje, odluke će se donositi na političkoj razini i na osnovi političkih interesa (Bradshaw i Borchers, 2000).

ZAKLJUČAK

Rasprave o OD-u i OR-u nastavljaju se pola godine prije nove konferencije Ujedinjenih naroda o okolišu i razvoju, predviđene za rujan 2002. godine u Johannesburgu, u istim okvirima i s istim temama kao i prije desetak godina. Nije sporna zamisao o potrebi jedne sveobuhvatne ideje o racionalnom gospodarenju resursima, zaštiti okoliša od daljnje degradacije, kao i jednog vrijednosnog sustava, koji na svjetskoj gospodarstvenoj razini uvažava i nemonetarne vrijednosti. Težnje prema globalizaciji dominirane su tehnološkim napretkom i dominacijom novih tehnologija koje neosporno znače bolju i za okoliš prihvatljiviju proizvodnju dobara. Po svim indicijama globalizacija i OD (ili OR) nisu kompatibilni, posebno ne, ako se razvoj promatra utjecajem na tradicionalne socijalne odnose i na kulturne posebnosti.

Ciljevi koji su proklamirani i etička načela, o kojima se govori, teško će moći biti ostvarivani (a još manje: ostvareni) dosadašnjim načinom proučavanja »održivosti« i njenog ulaska u legislativnu strukturu. Osjeća se da su tvorci pojma održivosti, elita malog broja zapadnoeuropskih nacija, i suviše vezani za svoju vlastitu dobrobit i održavanje svojeg načina života. Zbog toga na Zapadu postoji prihvatljivost i popularizacija tih načela, a s njima i termina OD i OR. Globalna primjena istih načela i istog standarda života Zapada na populacije poput indijske ili kineske nije, barem u doglednoj budućnosti, moguća. Zbog toga na svjetskoj konferenciji Rio+10 ovaj autor ne očekuje nikakve bitne, sadržajne promjene. Ipak, moguće je predložiti program agende za Rio+10 (Buck, et al., 2000), u kojem se OR tek usput spominje (jednom!), a pozornost se usmjerava na niz ključnih problema. Možda će OD i OR ostati svjetionici prema kojima će se globalni razvoj upravljati. Mali narodi, sa svojim vlastitim identitetom i vlastitom kulturnom tradicijom, moraju biti mudri i oprezni da ne plate previsoku cijenu tom, neostvarivom, idealu.

LITERATURA

- Barrow, C. J. (1995). Sustainable Development. *Third World Planning Review*, 17(4):369–385.
- Bradshaw, G. A., Borchers, J. G. (2000). Uncertainty as Information: Narrowing the Science–Policy Gap. *Conservation Ecology*, 4(1):7. <http://www.consecol.org>. 14 pp.
- Buck, M., Kollman, K., Carius, A. (2000). International Environmental Policy Making and Transatlantic Co-operation: Setting the Agenda for Rio+10. *Ecologic –Centre for International and European Environmental Research*, Berlin. 20 pp.
- Cairns, J. jr (1998). What Sustainability is Not! *Int. J. Sustain. Dev. World Ecol.* 5:77–81.
- Carvalho, G. O. (2001). Sustainable Development: Is it Achievable within the Existing International Political Economy Context? *Sust. Dev.* 9:61–73.
- Cifrić, I. (2001). Ekskurs o održivom razvoju. *Socijalna ekologija*, 3:157–170.
- Dovers, S. R. (1997). Sustainability: Demands on policy. *Int. Publ. Pol.*, 16(3): 303–318.
- Dovers, S. R., Handmer, J. W. (1998). Contradictions in Sustainability. Preprint, Centre for Resource and Environmental Studies, Australian National University, Canberra, ACT, Australia. 9 pp.
- Feiock, R. C., Stream, C. (2001). Environmental Protection vs. Economic Development: A False Trade-off? *Public. Adm. Rev.*, 61(3):313–321.
- Frazier, J. G. (1997). Sustainable Development: Modern Elixir or Sack Dress? *Env. Conserv.* 24(2):182–193.
- Harrison, N. E. (1998). Why Science and Technology Require Political Guidance to Sustainable Development? *Politics and Life Science*. (cit. prema autorovom preprintu).
- Holling, C. S. (2000). Theories for Sustainable Futures. *Conservation Ecology*, <http://www.consecol.org/vol4/iss2/art7>. 4(2):7–13.
- Jickling, B. (2000). A Future for Sustainability? *Water, Air, and Soil Pollution*, 123:467–476.
- Lay, V. (2001): Što bi to bio održivi razvoj Hrvatske? Mala rasprava o viziji razvoja. *Hrvatska revija*, 1. (cit. prema preprintu).
- Langhelle, O. (2000). Sustainable Development and Social Justice: Expanding the Rawlsian Framework of Global Justice. *Environmental Values*, 9:295–323.

- Lomborg, B., Sandalow, D. H., Baker, D. J. (2001). Debating the Real State of the World: Are Dire Environmental Claims Backed by Sound Evidence? A discussion. **Conservation Ecology**, 5: <http://www.consecol.org>. 5 pp.
- Marcuse, P. (1998). Sustainability is not enough. **Environment and Urbanization**, 10(2):103–111.
- Munda, G. (1997). Environmental Economics, Ecological Economics and the Concept of Sustainable Development. **Environmental Values**, 6:213–233.
- Munro, D. (1994). Sustainability: Rhetoric or Reality. **Newsletter of the IUCN Commission on Environmental Strategy and Planning**, 8:1, 5–8.
- Münck, H. J. (1999). "Starke" oder "schwache" Nachhaltigkeit? Theologisch – ethische Überlegungen zur ökologischen Grundkomponente des Sustainability–Leitbilds. **Z. für Evangelische Ethik**, 43:277–293.
- Papastavrou, V. (1998). Sustainability: an Elusive and Misused Concept. **Oryx**, 32(2):86 – 87.
- Phillis, Y. A., Andriantiatsaholiniaina, L. A. (2001). Sustainability: an Ill –Defined Concept and its Assessment using Fuzzy Logic. **Ecol.Economics**, 37:435–456.
- Pravdić, V. (1997). An Analysis of Sustainable Development and Environmental Protection in Postcommunist Countries: The Case of Croatia – A View Point. **Int. J. Environmental Studies**, 53:195–214.
- Roseland, M. (2000). Sustainable Community Development: Integrating Environmental, Economic, and Social Objectives. **Progress in Planning**, 54:73–132.
- Shrybman, S. (1999). The World Trade Organisation: The New World Constitution Laid Bare. **The Ecologist**, 29(4):270–275.
- Siebenhüner, B.(2000). Homo sustinens – towards a new Conception of Humans for the Science of Sustainability. **Ecol. Economics**, 32:15–25.
- Sneddon, Ch. S. (2000). "Sustainability" in ecological economics, ecology and livelihoods: a review. **Progress in Human Geography**, 24(4):521–549.
- Stonehouse, D. P. (2000). A Review of WTO and Environmental Issues. **J. Agric. Environ. Ethics**, 13(1):121–144.
- Sunderlin, W. D. (1995). Menagerialism and the Conceptual Limits of Sustainable Development. **Society and Natural Resources**, 8:481–492.
- Trittin, J., Eid, U. Müller-Kraenner & Greger, N. (2001). From Rio to Johannesburg: Contributions to the Globalization of Sustainability. **World Summit Papers of the Heinrich Böll Foundation**, No. 5, Heinrich Böll Foundation, Washington, D. C. USA. 35 pp.
- Uhl, Ch., Anderson, A. (2001). Green Destiny: Universities Leading the Way to a Sustainable Future. **Bioscience**, 51:36–42.
- Vargas, C.M. (2000). Sustainable Development Education. **Int. J. Educational. Dev.**, 20:377–396.
- Viederman, S. (1994). The Economics of Sustainability: Challenges. Preprint from the **Workshop on the Economics of Sustainability**. Fundacao Joaquin Nabuco, Recife, Brazil, September 13–15. 22 pp.
- Viederman, S. (1995). Knowledge for Sustainable Development: What do We Need to Know? in: Trzyna, Th. (Editor). **A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development**. IUCN – The World Conservation Union & California Institute for Public Affairs, Sacramento, CA. USA. ISBN 1–880028–02–6. 272 pp.
- Wright, R. (2000). Continental drift. **The New Republic** (New York). January: 18–23.
- Zoeteman, K. (2001). Sustainability of Nations. **Int. J. Sustain. Dev. World Ecol.**, 8:93–109.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AND SUSTAINABILITY: THE INSTITUTIONALIZATION AND DISCUSSIONS OF THESE TERMS FROM RIO DE JANEIRO 1992 TO JOHANNESBURG 2002

Velimir Pravdić

Institute Ruder Bošković; Croatian Academy of Arts and Sciences, Zagreb

Summary

The article is a review of the open literature of the last few years on discussions about the meaning, contents, and implementation of the concepts of sustainable development and its parent concept of sustainability. The incentive for the discussions is the forthcoming World Summit Conference Rio+10 in Johannesburg, in September 2002. Emphasis is given to the critique of both terms, a voice little heard in Croatia, with the literature presenting it, systematically downplayed.

Discussions witness to the fact that there is no uniquely accepted interpretation of these terms, causing obstacles to their introduction into the legislative body. Both sustainable development and sustainability remain ideals, that stand for the introduction of ethically based environmental management into economic development: no one is arguing these ideals. However, vagueness of meaning and indeterminate interpretation of these terms enable their misuse for special or group interests. It is also claimed that free markets and market economies, in the interpretation of the World Trade Organisation, are not in harmony with the ideals of sustainable development. Indeed, many projects harmful, or even destructive to the environment, are sustainable. In the scientific domain the need is supported for a change in attitudes and practices: thus, a transition from environmental economics to ecological economics is deemed a crucial step.

At the end the author is advocating education in concordance with sustainability, and criticising the consequences of a lack of a clear vision on the economic development of Croatia.

Key words: *environmental economics, ecological economic, education in concordance with sustainability, sustainable development, sustainability, globalization*

NACHHALTIGE ENTWICKLUNG UND NACHHALTIGKEIT: INSTITUTIONALISIERUNG UND DISKUSSIONEN DIESER BEGRIFFE ZWISCHEN RIO DE JANEIRO 1992 UND JOHANNESBURG 2002

Velimir Pravdić

Institut Ruder Bošković und Kroatische Akademie der Wissenschaften und Künste, Zagreb

Zusammenfassung

Diese Arbeit ist ein Überblick der in den letzten Jahren weltweit erschienenen Literatur, in dem die Diskussion über die Bedeutung, den Inhalt und die Anwendung des Syntagmas "nachhaltige Entwicklung" bzw. des ihm übergeordneten Begriffs der Nachhaltigkeit dargestellt wird. Der Anlass zu diesen Diskussionen ist die bevorstehende Spitzenkonferenz Rio+10 in Johannesburg im September 2002. In dieser Arbeit werden die beiden Begriffe kritisiert, was in Kroatien selten der Fall ist. Die Literatur, die einer solche Kritik enthält, wird hierzulande auch systematisch vernachlässigt.

Die aktuellen Diskussionen weisen darauf hin, dass keine allgemein akzeptierte Deutung dieser zwei Begriffe gefunden wurde, was zur Folge hatte, dass dadurch kein Fortschritt in der Einführung dieser Begriffe in das Gesetzwesen verzeichnet werden konnte. Die nachhaltige Entwicklung und die Nachhaltigkeit bleiben somit Ideale, durch die ein ethisch begründetes Verhältnis zum Umweltschutz in die wirtschaftliche Entwicklung aufgenommen werden soll. Diese Ideale werden von niemandem in Frage gestellt. Die unklare Bedeutung und noch unklarere Interpretationen dieser Begriffe erlauben ihren Missbrauch für spezielle oder gruppenbezogene Ziele. Hingewiesen wird auch darauf, dass Prinzipien des freien Marktes und der Marktwirtschaft, wie sie von der WTO interpretiert und durchgeführt werden, in vielen Fällen von den akzeptierten Idealen der nachhaltigen Entwicklung abweichen. Es wird auch darauf aufmerksam gemacht, dass viele umweltschädliche und sogar destruktive Projekte eigentlich nachhaltig sein können. In der intellektuellen Sphäre wird auf die Notwendigkeit hingewiesen, die Auffassungen und die Praxis zu ändern. So ist der Übergang von einer Umweltwirtschaft zu einer ökologischen Wirtschaft einer der wesentlichen Schritte.

Abschließend verweist der Autor auf den Bildungsbedarf im Einklang mit der Umwelt und vor allem auf den heutigen Mangel einer Vision über die wirtschaftliche Entwicklung Kroatiens.

Grundaussdrücke: *ökologische Wirtschaft, Umweltwirtschaft, Globalisierung, Bildung im Einklang mit der Umwelt, nachhaltige Entwicklung, Nachhaltigkeit*